

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János színészi pályája és a Bolond Istók.

Arany János színészi pályájának történetét már 1888-ban megírta Bayer József (Bp. Szemle 53. köt.). Cikkében a Fánecs-féle színlapgyűjtemény idevágó (Debrecen, 1836 márc., áprilisi) színlapjait ismerteti időrendben, megemlítve, hogy Aranynek mikor — milyen szerep jutott. Eszerint Aranynek első valamire való szerepe Biczó István debreceni tanácsnok volt Babocsay István debreceni tárgyú *Vigkedvű Mihály* c. szomorújátékában,¹ mely 1836 március 26-án adatott. Ez nemcsak az első szerepei között, hanem az egyetlen említésre méltó is. Bayer legalább nem talált a későbbiek közt jelentékenyebb szerepet. Mindamellett úgy vélte, hogy az áprilisi szerepek valamivel magasabb fokon állanak a márciusiaknál.

Sem Bayer József, sem Gyöngyösy László (Arany életrajzában) nem hasonlították össze a színlapok száraz adatait a Bolond Istók II. énekének 70—75. versszakával, melyek Arany debreceni színészélményeire vonatkoznak. Pedig itt Arany maga is szól szerepeiről, különösen egy nagyobb szerepéről :

71.

Azonban egyszer köpczösebb mondóka
Jutott részére, több mint fél lapon :
Egy *német herczeggel* gyült meg a dolga,
Nagy hódítóval ott a színpadon,
Kinek Damokles-kardja győzve lóga
Egész város fölött e gyásnapon,
Melyet tövébül most kivágni készül
S leölni aggot, nőt, babát vitézül.

72.

E fenevadhoz polgártársi épen
Istókot deputálák esdeni :
Hogy nézzen Istent, s az ártatlan népen
Ne álljon bosszut, mint fogát feni.

¹ Vigkedvű Mihály Debreczen főbírája volt, ki vértanú halált halt városáért. Színán váradi pasa 1661 szept. 1-én megfojtatta.

Felöltözik hát bő kantusba szépen,
 Szenes dugóval ránczossá keni
 Ábrázatát s tesz nagy fehér szakállat,
 Ha *vén* korát megszánná e vadállat.

73.

S lábához esve, mond: «Kegyelmes herceg!»
 Sattöbbi; — mondja szivből, melegen;
 Előtte nincs más, mint a szörnyü perecek:
 Az égő város, rabló idegen;
 Köny felbuzog, kebel gyorsítva perczeg
 Halomra ölt anyákon, gyermekén! . . .
 Ugy hogy kendőt emel sok gyenge szülő,
 És tapsba tör ki fenn a kakasülő.

74.

Másnap korán hivatja a *régisseur*:
 «Jól van, barátom; *tudta* szerepét,
 De mondja fel csak, kezdje újra, többször —
 No lássa, hogy az *accentusba'* vét;
 «Ke-*gyelmes* herceg!» így; halkan először,
 Ott hangsulyozza *gyel* a közepét.
 «Ke-*gyelmes*» érti hát már . . . ? nem «ke-*gyelmes*.» —
 Maga nem kap *rollét*, ha nem *figyelmes*.»

Istók egyetlen színpadi sikerének ez a leírása önkéntelenül felkelti az érdeklődést, vajjon csakugyan játszotta-e Arany ezt a szerepet s ha igen, melyik darabban és vajjon egyáltalán tulajdoníthatunk-e e helynek önéletrajzi forrás értékét?

Arany e helyen tényleg önéletrajzi vallomást tesz. A megénekelt «köpcösebb mondóka» legelső szerepe volt. A szóbanforgó herceg neve, egyszersmind a darab címe: *Ördög Róbert*. Az öt felvonásos regényes színjáték szerzője *Raupach* Ernst (1784—1852) a termékeny és egykor népszerű berlini író. E romantikus színművének a középkor egyik legvitézebb katonája a hőse: Robert le Diable vagy II. Róbert, Normandia hercege (1028—1035), Hódító Vilmos atyja. A történelem mint fáradhatatlan és szerencsés hadakozót ismeri, ki utóvégre is szentföldi vezeklő útján hal el. A mondák sokat foglalkoznak vele, mint olyan hőssel, kiben nagy lelki fordulat megy végbe: leggonoszabb ördögből alázatos vezeklő lesz, aki kegyes remeteségben fejezi be életét. Ez a mondai Róbert a tárgya a *Raupach* drámájának is.¹ Magyarra Kiss János színész fordította le 1834-ben a budai magyar színtársulat számára, mely ez év november 6-án adta

¹ A tárgynak különben sok feldolgozója akadt. Újabb német irodalmi feldolgozásait illetőleg l. *Tardel: Die Sage v. Robert der Teufel in neueren deutschen Dichtungen*. Berlin, 1900.

először. (Bayer J.: A m. színészet tört.) E fordítás szerint, melyet kéziratban a Nemzeti Színház őriz, került színre 1836-ban Debreczenben is. Arany egy tanácsnokot játszott benne március 3-án. A tanácsnok szerepe csak az I. felvonás legelejére (2. jelenet) szorítkozik, de fontos, mert ezzel kezdődik tulajdonképen a darab cselekménye, ez tölti be azt a fontos feladatot, hogy a közönség első érdeklődését felébressze.

Az első felvonás Rouenban történik, a hercegi várkastélyban. A darab avval kezdődik, hogy Róbert atyjának, Hubert normandiai uralkodó hercegnek, egy város követeit jelenti be egy szolga. A hercegnek és feleségének, Mathildenak már előre elszorul a szíve, mert sejtik, hogy ördögi fiúknak újabb gonosztetteit kell majd meghallgatniok. De már jönnek a követek s ezzel kezdetét veszi a 2. jelenet, az Arany nagy jelenete. Belép a három tanácsnok kik közül kettő teljesen néma szereplő s fel sincs véve a színlapra.

2. jelenet :

(Hubert, Mathilde, több udvarnokok kíséretében jó 3 tanácsnok, kik Hubert előtt leborulnak.)

Tanácsnok: Könyörögve borulunk trónodhoz, uram!

Hubert: Keljetek fel! csak vétkeseknek illik porba borulni 's ti azok bizonnyal nem vagytok.

Tanácsnok: Isten előtt nem.

Hubert: Keljetek föl s mondjátok: mit gyászol halvány arcáitokra irt gyötrelmetek.

Tanácsnok: Fiad, hercegi uram

Mathilde: Jaj réám, fiam!

Tanácsnok: Jaj minnyájunkra. Mert Isten ellen kényszerítettünk zúgolódni, ki jámbor szüléknek illy fiat adott.

Mathilde (magában): Ő nem adá,

Hubert: Mit mívelt?

Tanácsnok: Három nap előtt megrohaná dühöngő seregével városunk' környékét, 's az éj szent csendét rablás, gyilkolás, gyujtogatással szakasztá meg. A lárma harangok tompa zugása, a felsuhogó láng, melly falainkat emészté, serkente álmunkból. Ifjaink fegyvert ragadtak merész karokkal, ah, hogy a holtak számát szaporítsák, mert csak kevesen tértek sebekkel terhelve honukba. A gyötörtök jajgatásait hajnalhasadtig hallottuk, a suhogó láng veresre festé láthatárunkat, míg a támadó nap nem úzé pírját. Ridegen hevernek földeink, rajtok a pusztító vihar kereng, mint művelések előtt hevertek. Mindent elraboltak, 's mi rabló vágyoknak nem engedett, dühök áldozatjává lett, a lakosok szétoszlottak, elraboltattak, meggyilkoltattak s többen láng martalékjává lettek, ha itt-ott egy aggastyán él, fia sírján hullatja véres könnyeit, anyák leányuk sorsa felett tépdésik jajgatva fürteiket, csecsemők kiszáradt ínnyel küzdenek a halállal. S e véz szerzője városunkat is hasonló sorssal fenyegeté hét nap mulva.

Hubert: Bár most először hatna füleinkbe efféle panasz, ach, nem

első öldöklő gyilok ez, mely szívemet vérzi. Fiam százsoros Kain, ki többi gyermekeimet öldösi, gyilkolja.

Tanácsnok: Hárítsd el rólunk, uram, a veszélyt.

Hubert: De tehetem-e? Nem próbáltam-e meg mindent? kértem, fenyegettem, erőt használtam, mind sikertelen, a támadók ellen küldött seregemet szétverték, hogy senki ellenük fegyvert fogni nem merészel.

A 3. jelenet

elején a tanácsnok távozik e szóval: Vedd köszönetünket, *kegyelmes úr!*

Mint a Bolond Istók idézett versszakaiban, az itt közölt jelenetben (A Nemzeti Színház kéziratárában őrzött kéziratból) is egy város küldötte könyörög oltalmat egy kegyetlen herceg, egy fenevad ellen. A felgyújtott és kifosztott város, a legyilkolt anyák, a halódó csecsemők mind megvannak a Raupach darabjában.

E mellett azonban nagyon érdekes, hogy ha a helyzet lényegében nincs is különbség, azért a Bolond Istók és Raupach közt több feltűnő eltérés is van. A fő különbség mindenestre az, hogy nem a «fenevadhoz» magához deputálják polgártársai a könyörgő szónokot, hanem ennek atyjához, aki kegyes jó úrnak van festve. Ennek a közbenjárását kérik, hogy mentse meg fia megigért bosszújától a várost. Hogy Istókot Arany magával az ördögi fiúval állítja szembe, öntudatos változtatás-e a helyzet riktóbbá tételére, nem tudhatni; lehet, hogy épúgy rosszul emlékszik rá vissza, mint akkor, amikor *német* hercegről beszél, vagy mikor ezzel a megszólítással kezdeti Istók szerepét: *Kegyelmes herceg*. E kifejezés így nem fordul elő a szerepben, de a 3. jelenetben a tanácsnok e szavakkal végzi: «Vedd köszönetünket, *Kegyelmes úr!*» Arany és a régisseur furcsa vitája e szavak körül foroghatott.

Nagy jelentőséget ad Arany e játékának az a körülmény, hogy éppen az *az első fellépte*, helyesebben olyan fellépte, amelyet már a színlapra is kitettek. Képzeltük Arany izgatottságát, amellyel első színlapon is hirdetett szerepére készült. A Bolond Istók további verseiben azt írja, hogy többet aztán nem kapott szerepet vagy legfeljebb néhány szavast. Ha ezt mint túlzást nem kell is szó szerint venni, hiszen március 3. után majd mindennap felléptetik, de lényegileg igaz, hogy ettől fogva nem jutott nagyobb szerepekhez. Sőt ez az első szerepe a többinél, a későbbieknél, határozottabban jelentékenyebb. A rendező neheztelését igaznak kell vennünk.

Módosítanunk kell Arany színészpályájának általános képét még a következőkben is:

1. Megszoktuk március 3-ától, az Ördög Róbert előadásától, számítani Arany színészi pályáját. De abból, hogy ekkor már nagyobb szerepet bízta rá, világos, hogy már előbb többször fellépett olyan kis alakításokban, amelyeket a színlapra nem szoktak kiírni. Azokat a kisebb szerepeket, amelyekről a B. I. II. 70. is az Ördög Róbert előtt emlékszik meg, még március 3-ika elé kell elhelyeznünk. És ez valóban szükséges is azon két

heti időköz betöltésére, amely Aranynek a társaságba lépése (febr. 17. v. 18) és első színlapi szereplése közt lefolyt.

2. Kétségtelen, hogy nem Biczó István, hanem ez volt legnagyobb szerepe, az egyetlen, amelyben feltűnhetett. Mint mondtuk, e szerep fontos tényező a darab szerkezetében. A tanácsnok-jelenet a színmű exпозиция; rendeltetése, hogy a főhőst, Róbertet bemutassa. Amíg a tanácsnok beszél, a közönség minden érdeklődése benne összpontosul. Ehhez képest a Biczó szerepe elenyészően jelentéktelen.

3. Azt sem lehet elfogadnunk, hogy az áprilisi szerepek magasabb színvonalon volnának. Sőt, ismételhetjük, hogy ez első szerepe volt a legjelentékenyebb. Áprilisban egy említhető szerepe van, a Cancelláré a *Vasálorczában* (Des Arnould és Fournier darabja, április 16), hol csak az I. felvonásban szerepel ugyan, de akkor jóformán állandóan a színpadon van.

Három szerepe méltó tehát az említésre: elsősorban az Ördög Róbert-beli tanácsnok (március 3), másodsor a Cancellár a Vasálorczában (április 16), harmadsor Biczó István (március 26). A többi nem sokkal áll felette azoknak, amikről írja: «Ebből ugyan nem alkot *Garcilasso*.»

De hát ki ez a Garcilasso? Azt hiszem az egykorú olvasót éppúgy zavarba hozta volna e kérdés, mint a mai. De hogy valami kiváló színésznek kellett neki lenni, ebben senki sem kételkedett. Aranyt itt alkalmasint cserben hagyta különben oly kitűnő emlékező tehetsége. Ugyanis egyetlen enciklopédiában sem tudtam találni Garcilasso nevű színészt. Azért azt hiszem, hogy az, akiről itt szó van, az Garcilasso de la Vega (1503—1536) a csatamezőn fiatalon elhullt spanyol költő, kit nemzete ma is egyik legnagyobb lírikusának tart. A fiatal és szerelmes Don Juannak is kedves költője ő, a fűben elterülve buzgón olvasgat:

Sometimes he turn'd to gaze upon his book,
Boscan,¹ or Garcilasso; — by the wind
Even as the page is rustled while we look,
So by the poesy of his own mind
Over the mystic leaf his soul was shook.

Innen s valószínűleg csak innen ismerte Arany (Byron: Don Juan I. 95.) a Garcilasso nevet, de mikor a Bolond Istókot írta, ez már nem volt világos előtte, s így lett a szerelmes versek poétájából — jellemzősínész.

KARDOS LAJOS.

Balassa Bálint Iatricanus verse.

Balassa Bálint költeményeinek Szilády-féle kiadásában (1879.) a Coelia-dalok XI. számú darabja: Az Cortigianáról, Hannuska Budouskionkáról szerzett *Iatricanus* vers.

Mi lehet ennek az érdekes elnevezésnek a jelentése és értelme?

¹ Boscan Juan, Garcilasso kortársa. Lírai verseit rendszeren egy kötetben adták ki a Garcilassoéival.

Szilády említett kiadásában nem szól róla, valamint Erdélyi Pál sem (alább id. hely).

A kérdés megoldására nézve alkalmas kiinduló pontot és beces útbaigazítást ad Geleji Katona István, «erdélyi ortodoxus püspök», ki az Őreg Graduál lapjain (Gyulafehérvár, 1636). — AZ ISTEN DITSÓITTE-TESENEK MODJAIROL VALO AJANLO LEVEL-ben — hevesen kikel «amaz tiftátalan szerelemről irt pajkos énekek», a *testi énekek* ellen, mert azok «mind otsmány, szemtelen, . . . parázna szókból állonak . . . mondatnak». Ezekkel szemben lelkesen magasztalja a templomi énekeket, melyeket ő *lelkieknek* nevez; «imezek az Szent Lélek ihlésének tiftafágos *venájából* folyamnak . . . Ilyen éneket kíván az Apoftol mi tólünk Keretyénekétől, midőn azt írja; *Az Christufnak bezféde lakozék ti bennetek* (az Christusnak bezféde, azt mondgya, f-nem valami fajtalan, latrikámos fűzfá Poétának szemtelen bezféde) . . .»

A *latricanus*, *latrikámos* bizonyára valami versfaj közelebbi megjelölésére szolgál. Az eredetibb alakot Balassánál találjuk; Geleji Katona *latrikámos-a* már magyarosított hangzású. Erdélyi Pál (*A virágének. Ethnographia. 1899. évf. 259. és 261. l. és Beöthy-Badies: Irod. Tört. I. 420. l.)* *lutrikámos* alakot ír, holott Gelejinél a fenti alak fordul elő. Latin eredete — már csak a hangzás után is — kétségtelen; a szó maga nem más, mint a Pelbártnál is előforduló *latricus*, *i, latro*; *gonosztevő, lator* továbbképzése, egész szabályszerűen: *latricus* < *latricanus*. (Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára.)

A «*latricanus vers*» a fenti értelmezés szerint *lator-verset, fajtalan éneket* jelent. És Geleji Katona maga is használja e kifejezéseket, . . . midőn «*amaz szavokat tsontozó, poklos száju, kerítő tzenek*» ellen szól: «*az lator parazna énekekkel az elmének fülei megundokittatnak.*» — Balassa szerelmes versei pedig Zrinyi Miklós könyvjegyzékébe mint «*Giarmati Balassa Balint Fajtalan éneki*» voltak felvéve. (Bibl. Zrinyiana. Wien, 1893.) — Idézhetnénk ezeken kívül több példát prédikátoraink írásából, melyek a fentebbiekhez hasonló módon bélyegzik meg az «*Amorrul való*» énekeket — *a virágénekeket*. A «*latrikámos fűzfá Poétának szemtelen bezféde*» és Balassa említett *latricanus verse* tehát végső elemzésben: *szerelmes vers, virágének*.

Még csak annyit befejezésül, hogy a radványi-kódex vers-címei a kódex leírójától, Hartyáni Imrétől származnak, aki az említett versmegjelölést mindenestre jóhízműen és nem eltéelő módon alkalmazta, mintegy a korabeli szokásos kifejezéssel jellemezvén a vers tartalmát, mely valóban *latricanus*:

Friss szép fejér póka,
Édes szőrű móka,
Porzogós Annóka,
Szerelemnek oka,
Mít haragszol,
Hogy nem játszol
Velem! kivel egy fraj szól;
Ládd-e víg kiki tánczol!

BOD KÁROLY.

Sidney Fülöp a magyar hősdalokról.

A XVI. század egyik legkiválóbb angol költője, *Sidney Fülöp* (1554 november 29—1586 október 17) *Defense of Poesy*-jében (*A költészet védelme* 1583) a magyar hősdalköltészetről olyan nyilatkozatot tesz, hogy irodalomtörténeti, sőt folklóre-szempontról is nagy jelentőségűnek tartjuk. Méltán mondja Voinovich Géza,¹ hogy Sidney a maga korának mintaképe, mert szelleme valóban bűvös varázsszal ragadja meg a kései kutatót. Kortársai Sidney költeményeit szívesen olvasták. Különösen sonettjeit és pásztori *Arcadia*-ját kedvelték. Ha az édeskésen érzelő hang ma már nem igen hat, Sidney irodalomtörténeti jelentősége kétségbenvonhatatlan.

Sidney Fülöp anyja Northumberland herceg leánya volt, apja Irország alkirályi méltóságára emelkedett. Gyermekeiket gondosan nevelték. 1568-ban az oxfordi egyetemre kerül, 1572-ben Párizsba megy. A Szent-Bertalan-éj borzalmait Németországba fizik.² Eljut Magyarországra is. Nálunk egy hónapot tölt. 1573. augusztusában vagy szeptemberében érkezett hozzánk.³ Magyarországból Velencébe indul.

Defense of Poesy-ját 1583-ban írja, tíz évre magyarországi útja után. E műben a költészet méltóságát és dicsét védelmezi. Arra mutat, hogy a költészet a bölcsészetnél és a történelemnél is különb. Szigorúan támadja a költészet ellenségeit, finom érzékkel bírálja az egyes költői műfajokat tanulságos modorban taglalja az angol irodalom alkotásait s méltatja az angol nyelvet.⁴

Sidney munkája bámulatos műveltségről, kitűnő elmeéről, vitakozó erőről s a költészet őszinte szeretetéről tanuskodik. *Longfellow* a *Defense of Poesy*-t aranykönyvnek tartja, melyet a tanuló párnája alá tehet, mint Szent Chrysostomos Aristoteles munkáit, *Flügel* Sydney-t tekintí Angolország legkiválóbb aesthetikusának.⁵ Plato, Plutarchos, Cicero, a humanista kortársak, továbbá a biblia is hatással voltak Sidneyre. De a nagy tanultság, a kitűnő irodalmi tájékozottság csak élesíti a tört, melyet a költészetért rajongó Sidney ellenfelei felé villogtat. Schopenhauer irataiban mutathatunk ilyen szélesmedrű áramlásban hömpölygő irodalmi ismeretekre, melyek valamely elv vagy eszme megvilágítására szolgálnak.

Képzelnék el, hogy az ifjú Sidney, ki az oxfordi egyetemen csak az imént fejezte be tanulmányait, egy szép napon Magyarországra jön. 1573-ban vagyunk, mikor *Poncianus históriája* lát nálunk napvilágot, két évvel azelőtt írja a Szendrői Névtelen *Szilágyi és Hajmási*-ját, egy évvel később adja ki *Toldi*-ját Ilosvai Selymes Péter. Sidney Magyarországon megkapó jelenséget észlelt, melyre *Defense of Poesy*-jében ünnepi komolysággal emlékszik vissza.

Leírja, hogy az összes műfajok között leginkább a lyra értékeli az

¹ *Egyetemes Irodalomtört.*, III. 203. l.

² *Dr. Richard Wülker: Geschichte der englischen Litteratur*, 235. l.

³ L. Albert Cook *Defense of Poesy*-kiadását (97 l.).

⁴ A. Cook kiadását használtam.

⁵ L. A. Cook kiadásának első oldalát.

erényt és istent dicsőítvén, szózatát az égig emeli. Restelkedés nélkül vallja meg, hogy a maga érdes, népies és közvetlen hangján a Percy és Douglas viszályáról szóló hősdal a harcok trombitájának serkentő erejével hatotta meg a lelkét. Ennek a világhírű hősdalnak ¹ szíven-lelken keresztülzsongó varázsszava a magyar hősdalokra emlékezteti: *«In Hungary I. have seen it the manner at all feasts and other such meetings to have songs of their ancestor's valor, which that right soldierlike nation think the chiefest kindlers of brave courage.»*² Majd hasonló szempontból méltatja a spártaiakat. Amit a magyarokról ír, valóban jelentős. Tudtunkra adja, hogy Magyarországon ünnepi lakomákon vagy más ilyen összejövetelek alkalmával hősdalokat énekeltek, *ő ezt maga tapasztalta*. Arany János *Náv eposzunk*-ról szólதாகor így nyilatkozik: «Priskostól Galeottiig, Etelétől Mátyásig hány krónikás emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit élő dalban örökték.» Azt hiszem, Sidney szavai méltán sorakoznak a komoly tanukéi mellé. De van Sidney megfigyelésében olyan mozzanat is, mely Priskos vagy Galeotti feljegyzéseinek az értékét jóval felülmulja. Sidney nem krónikaszerű munkában, hanem kiváló becű széptani fejtegetések fonalán utal a magyar hősdalokra. Mikor a költészet serkentő erejének s erénynevelő magasztosságának a méltatásakor izmos hatású példákkal akarja támogatni taglalásait, akkor varázscsillogású színben rajzanak fel meghatott lelke előtt a magyarországi kedves emlékek. Olyan melegen, meghatottan és őszinte rokonszenvvel ír a magyar hősdalokról, melyek az *ősökről* szólnak s melyeket a *nagyon is katonás* magyar nemzet a vitézség lángrakeltőinek tekint, hogy nagyon is lebilincselő hatású lehetett az a mód, ahogyan hegedőseink előadták őket. Valóban, tárgyi jelentőségén kívül Sidney visszaemlékezésének alanyi értéke is szembeszökő.

Számot kell vetnünk még egy tényezővel: Sidney igazmondásának jellemével. A művelt, iskolázott ifjú bizonyára érdeklődött a hegedősök énekeinek a tartalma iránt, mert határozottan az *ősök vitézségére* utal. Ha Sidney így jelöli meg azoknak a hősdaloknak a tárgyát, melyeket nálunk hallott, bizonyára úgy világosították fel, hogy hegedőseink azokban a hősdalokban az *ősök* dicsőségét zengték.

Sidney Fülöpre is illik az, amit *Szamota István* egy angol utazóról, Brown Edwardról mondott: «Az angol utazókat jellemző éles megfigyelés nála teljes érvényben nyilvánul.»³ A skót Lithgow ⁴ (1616-ban utazott nálunk), Brown ⁵ (1669-ben), Wortley-né ⁶ (1717-ben), Born Jnigo ⁷ (1770-ben),

¹ Magyarra Szász Károly fordította.

² 29. l. — Magyar fordításban: «Magyarországon minden lakomán és ilyen összejövetelekkor olyan szokást láttam, hogy őseiknek a vitézségéről énekeik vannak, melyekről ez a nagyon katonás nemzet azt gondolja, hogy a derék vitézség legfőbb lángralobbantói.»

³ *Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*, 291. l.

⁴ *Dr. Fest Sándor: Lithgow Magyarországon, Századok*, 1913. 26—29. lk.

⁵ *Szamota* könyvében, 291. l.

⁶ Ugyanott, 445. etc.

⁷ Ugyanott, 461. etc.

Townson Róbert¹ (1793-ban) éles megfigyelései mellé méltán társul a Sidney Fülöpé. Mai tudásunk szerint Sidney az első komoly angol utazó Magyarországon. Honfitársai között ő az egyetlen, ki régi költészetünkről nyilatkozik. De a magyar földön járt angol utazók között ő a legkiválóbb is. Ez a jeles költő serény érdeklődéssel hallgatta hősdalainkat s a lelkes rokonszenv meghatott hangján emlékezett vissza rájuk.

ELEK OSZKÁR.

«Vége». — Tolnai Vilmos multkori cikkéhez kiegészítésül idejegyzünk néhány epikus explicit-et a 18. század végéről, amikor az ú. n. népies iskola elbeszélőinél a kérdéses figura úgyszólván állandó volt.

Poóts András: Sénai Lukrétzia, 1791., végsora :

«Hóltnak, holt Barátja! Nints másra szüksége!

«Az Élőnek pedig, Légyen Élő! —

'S V É G E!

Tehát a szöveg szerves tartozéka. (S vége = s punctum!)

Ugyane munkában egy betétvers is (Eurialusnak Lukrétziát kesergő éneke) így végződik :

'S minden ditsősége,

Ebben áljon! 'S VÉGE!

Etédi Sós Márton: Magyar Gyász, 1792., végsorai (Bróderik mondja Zápolyának a mohácsi ütközet elbeszélésének befejezéséül):

Én hozzád siettem, 's most nékem elég e' :

Ha lehet lelkemnek nálad békessége,

Így volt a' Magyar Gyász kezdete { nints vége.
de vége.

A szerző az első változatot szánja a Bróderik szájába, a második az ő tudomását fejezi ki, mely szerint a magyar gyász már elmúlt. Ezt az értelmezést támogatja az odafűzött jegyzet is, mely így szól: «De már valahára tsak ugyan vége van a' Magyar Gyásznak: mert mint erős Király, és egyszersmind édes Atya, úgy fedezgeti a' Sas fiait, hogy azokat idegen körmök többé nem szaggatják, 's nem mellyeszthetik.»

Ugyanitt a «Toldalék»-nak (Imrefi István török fogságba került magyar ifjú siraloménekének) a befejezése :

Pokol Istenének úgy van dicsősége,

Ha gyászos életnek siralmas a' VÉGE.

Etédi Sós Márton a Scythia Királyt (1796) így fejezi be:

Hogy nem tsak szerette Férje, 's Nemzetsége;

Hanem tisztelte-is mind halálig. Vége.

Itt a Vége csak külsőleg van odafüggeszteve.

Nagy Ferentz: Hunyadi László története. 1793., végsorai:

Mondd Hazám Múzsámmal: — Légyen tsendessége

Korvinnak! mert kin köz'tt esett gyászos

V É G E.

n.

¹ Ugyanott 475. l.

Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen fordításai.

A sárospataki ref. főiskola könyvtári kézírattárának rendezése és katalogizálása folyamán Kazinczy Ferencnek négy fordítására bukkantam, amelyek közül az első három még nem jelent meg nyomtatásban s így ezek irodalmunkban eddig ismeretlenek voltak. Erről a három fordításról Kazinczy levelezésében egy szó említést sem találtam.

Mind a négy fordítás egy részint kéziratokból, részint nyomtatványokból álló ívrét alakú kötetben található, amelyet maga Kazinczy kötetett be félbőr kötésbe s a hátára a második és a harmadik borda közé, aranyozott betűkkel ezt a jelzést nyomatta: POLITICAI | IRÁSOK | GYÜJTEMÉNY|. A negyedik és ötödik borda között koszorúban áll a kötet számot jelző «2» szám. Kazinczy a forrást, melyből fordított, mind a négy dolgozatnál gondosan megemlíti. A kötet 1807-ben Kazinczy könyvtárával és metszetgyűjteményével együtt került a sárospataki főiskolába. Kézirat-tári száma: 1127.

1. Az első fordítás a gyűjtemény 29-ik darabja. Nem egyéb ez, mint Eberhard hallei tanárnak, a Berliner Monatschrift című folyóirat 1783-iki évfolyamában a fehér-asszony kísértet eredetéről írott értekezése s Gedikének, a folyóirat szerkesztőjének az Eberhard cikkéhez fűzött toldaléka magyarul. A fordítás Kazinczy sajátkezű írása, ívrét alakú papíroson. És pedig úgy, hogy a lapoknak csak vagy a bal, vagy a jobb fele van beírva; míg a másik fele az esetleges javítások, igazítások számára üresen áll. Terjedelme 14 lap. Az értekezés első részének címe: *Hálai Prof. Eberhard Úr | a' fejér-asszony kísértet eredete felől. | Berlin. Monatschrift. 1783. p. 5.* A másodikik pedig: *Gedike Úrnak toldalékja a' fejér-asszony kísértet felől.*

Ez a fordítás nem csupán csak azért becses ránk nézve, mert Kazinczynak eddig ismeretlen dolgozata, hanem azért is, mert ez által olyan forrásokra hívja fel figyelmünket, amelyek két szempontból is közelről érdekelnek bennünket. Nevezetesen a *fehér asszony mondája* és a *fehér gyászvisélet* története szempontjából, amelyek otthonosak hazánkban is. Az előbbiről *Thaly Kálmán*nak a Századok 1872-iki évfolyamában «Lőcse város levéltárának Rákóczi-kori okmányairól» című cikkében (a 616. s köv. lapokon), — amely cikk adatainak fölhasználásával írta meg Jókai «A lőcsei fehér asszony» c. 1885-ben megjelent regényét; — továbbá a «Közlemények Szepesvármegye multjából» c. folyóirat 1909-iki évfolyamában (26., 119., 178. lap) olvashatunk; az utóbbiról pedig *Bátky Zsigmond* írt egy cikket az Ethnographia 1911-iki évfolyamába (33—40., 101—105. lap).

Ennek az első fordításnak tartalma röviden ez: A monda szerint a fehér asszony megjelenése (ki nevét fehér leplei után nyerte) jele annak, hogy a háznak, amelynél megjelent, valamely férfi tagja meg fog halni. Megjelenésével az uralkodóházak fejének halálát jövendőleti. Hivatkozik Bergius János brandenburgi prédikátornak Johann Sigismund választóherceg felett tartott predikációjában található s a fehér asszonyról szóló

adatra. A mese eredetének «tapogatásánál» történeti adatokra is hivatkozik, midőn felemlíti, hogy a középkorban a fehér szín volt a gyásznak a színe. Hivatkozik a Herréra írására is, melynek adata szerint egy kastiliai udvarban a fehér gyász a XV-ik század vége felé szűnt meg s az a fejedelem, akit fehér gyással utólszor gyászoltak, Don Juan vala. Szokás volt továbbá, hogy az özvegyen maradt királynék s fejedelemlék férjüknek halála után más színű köntösbe (mint fehérbe) soha nem öltöztek. Ezért aztán az özvegy fejedelem-asszonyokat fehér asszonyoknak hívták; tehát míg az özvegy élt, az udvarnál mindig volt egy fehér asszony. Hogy az özvegy királynét a francia udvarban fehér királynénak nevezték, erre nézve hivatkozik Carpenter Glossariumára, amelynek adata szerint III-ik Henriket özvegye fehér gyással gyászolta. Hivatkozik továbbá egy XIV-ik századbéli francia «román»-ra, melyben az özvegy királyné fehér királynénak nevezetik. A szerző «tapogatása» szerint ez a szólás: a fehér asszony nemsokára meg fog jelenni, annyit tett, mint: nemsokára özvegy királyné lesz az udvarnál; ez pedig: nemsokára meghal az uralkodó király, vagy fejedelem. Szerző szerint az a körülmény, hogy a fehér asszony csak férfi személyek halálózását jelentgeti, és nem asszonyokét is, arra vall, hogy a mese a maga eredetét özvegy asszonynak köszönheti. «A búslakodó fehér alak» (weiss leidtragenden Gesicht) szerinte olyan elnyúló schleppet, előlről mellig lefüggő fátyolt jelent, mint amilyenek a fekete gyászleplek. Az egész gyászöltözet az apácák öltözetéből van kölcsönözve.

Eberhard fenti tartalmú cikke után következik Gedike toldalékja, aki valamivel bővebb magyarázatot ad a legenda eredetéről Balbinus, Erasmus Franciscus és Brand adatainak fölhasználásával. Elmondja, hogy a traditio a fehér asszonynak Rosenberg Ulrich generális leányát: Rosenberg Perchta cseh grófnét tartja, aki 1420 és 1430 között született s Lichtenstein János felesége lett. Férje halála után visszament Csehországba, hol Meinhard von Neuhaus gyermekeit nevelgette. Itt lakott haláláig s már életében a fehér asszonynak nevezték özvegyi fehér gyásza miatt. Ő építette a neuhausi kastélyt s mikor készen volt, nagy ebédet adott az építő munkásoknak s fundatiót is tett, hogy ez a megvendégelés minden évben megtörténjék. Meg is történt évenként zöldcsütörtökön. Balbinus a XVII. században néhány ízben jelen volt az ilyen vendégségen a neuhausi kastély udvarán. Ha valami ok miatt elmaradt a vendégelés, akkor rettegthetett a neuhausi birtokos. Balbinus 1655-ben látta a neuhausi kastélyban a fehér asszony életnagyságú képét. Csehországban több helyen szokott megjelenni, de csak fő házaknál, főképen a rosenbergi és neuhausi kastélyokban. Amabban született, emebben meghalt. Forrásai között említi még Wilhelm Slavatat s fölsorolja a helyeket, ahol — Balbinus szerint — megjelenni szokott a fehér asszony. Hivatkozik Gerlachra is s fölsorolja néhány megjelenését. Kazinczy a fordítás alkalmával, mint a 13-ik lapon megjegyzi, az értekezés ama részletét, ahol Gedike más fehér asszonyok történetét beszéli el, rövidség okáért általszökte. A lapoknak üresen hagyott felére később Kazinczy részint levélgyűjteménye egyes köteteinek

statisztikai kimutatását, részint pedig egyéb aprólékos dolgokat jegyzett föl. Ilyen följegyzések olvashatók az 1., 3., 7., 9., 11., 13. lapokon.

2. A második fordítás a kötetben 30 a. sorszámú s 3 és $\frac{1}{4}$ lapnyi terjedelmű. Címe: *Mi nem jó és mi volna jobb?* | *Prédik. Zöllner Úr által.* | *Berl. Monatschrift. I. 348.* || Ezzel a cikkel szerző hozzá akart járulni a százados babonás hiedelmek kiirtásához. Ezek közül néhánynak természetesen, helyes okát föl is említi. És pedig a következő hatét:

1. Nem jó, ha a kés a fokán áll. 2. Összetett karral nem jó az ajtóban állani. 3. Nem jó, ha a kenyér a gömbölyű haján áll az asztalon. 4. Nem jó a levest a tál füle felett meritgetni a tálból, mikor osztogatják. 5. Nem jó, ha az úton keresztül fut a nyúl. 6. Nem jó a tyúk alá páros számban tenni a tojást, hanem mindég páratlanban, mint 11, 13, 15, 17. stb.

3. A harmadik fordítás címe: *Angliai Parlamentum.* | *Konrektor Möritz Úr levele.* | *London, 1782. Jun. 18. d.* | *Berlin. Monatschrift. I. Th. 298. old.* || Egy parlamenti ülés lefolyása s a «parlamentumi tagságra» való választás van benne leírva. Terjedelme 4 $\frac{1}{2}$ lap. Kötetbeli sorszáma: 30b.

4. A negyedik fordítás terjedelme 9 $\frac{1}{5}$ lap. Sorszáma: 31. Címe: *P. Brydon Úrnak | útazása | az Etna-hegyre. 1770-benn.* | *Wieland Allerley. 1774. pag. 197—210.* || Ez a fordítás már ismeretes. Megjelent Kazinczy munkáinak Helmecki ügyelése alatt kiadott sorozatában, a IX-ik kötet (Pest, 1814.) 267—284. lapjain. A két szöveg egybevetése alapján megállapítottam, hogy kéziratunk az Etna-fordítás első szövegezése, a Helmecki közölte szöveg pedig, amelyben már sok helyen úgy a szórend, mint egyes kifejezések jobbítva vannak, az átnézett, javított szövegezés. A cikk végén Kazinczy következő följegyzése olvasható: «fordítattott Okt. 1793.» Ekkor Regmecen lakott. Ez a dátum azonban nemcsak erre a negyedik fordításra vonatkozik, hanem minden bizonnyal az előbbi háromra is, amelyek, mint kötetbeli sorszámuk is mutatja, közvetlenül a negyedik előtt állanak.

A Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága a közel jövőben sajtó alá fogja rendezni Kazinczy összes eredeti és fordított munkáit és kiadatlan kéziratait. Kívánatos, hogy e munkába veendő kiadásba a fentebb említett három eddig ismeretlen fordítás is felvétessék.

HARSÁNYI ISTVÁN.